

ACC. N:R M. 15375:1-20.

Landskap: Skåne Upptecknare: Nils Månsson, Fösdala
Härad: V. Lödinge Berättare: " " "
Socken: N. Mellby Berättarens yrke: f. d. lantbrukare
Uppteckningsår: 1961 Född år 1888 i N. Mellby

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Husbondesfolk och tjänstefolk. s. 1-20.

LUF 105

15/6-61.

Husbondefolk och Tjänstefolk Allmänna förhållanden.

De större gårdarna i socknen hade givetvis de flesta tjänarna och där var förhållandet husbonde och dräng annorlunda än där man endast hade en dräng och en piga på gården. Maglö gård var den största gården i socknen med många underlydande i så måtto att hela Vannaröds by och stora delar av andra byar hörde till Maglö. En lantbrukare i dessa byar betalade sitt arrende, dels genom körs-
lor med hästar och vagn åt gården dels genom att leja och betala en sommardräng och en sommarpiga som vissa dagar i veckan skulle gå fram till Maglö gård och där arbeta hela dagen och ha matsäck med sig m med sig. Drängen bar matsäcken, som liknade en vanlig mattor-
nist, och pigan bar en drickabytta som innehöll mjölk och svagdricka ihopblandade. De kom fram till gården i tidig morgonstund och gick direkt in i "Gossastuan" där det fanns en rad av träkrokar i väggen som användes till att hänga matsäckarna på. Hit samlades man till varje måltid under dagen och satt vid ett långbord, drängarna på en långbänk vid väggen och pigorna på en motsvarande bänk utåt rummet. Drängen och pigan åt gemensamt av den medhavda matsäcken och

Luf 105

N. Mellby m.

satt därför mitt emot varandra och delade maten. Så fortsatte de under hela sommaren vid vårbruket, torvskärningen, höslåttern, sädesskörden och till sist potatisplockningen. Herrskapet ställde till med "höstagille" när skörden var inbärgad och då var det fest med kaffe och kakor, hela sofflock med bredda smörgåsar bars ut till den stora samlingen, och brännvin saknades inte heller. Det förekom dans på en särskilt för ändamålet byggd dansbana och det dansades till fram emot morgontimmarna. Ett andra gille anordnades när potatisen var plockad "Päredönten" kallades den, men detta gille hade inte den storlek och tillslutning som höstagillet. Någon egentlig kontakt mellan herrskapet och arbetsfolket var det just inte. Herrskapet åt för sig själv och arbetsfolket åt för sig själv av egen medförd matsäck. Det hindra givetvis inte att herremannen kunde gå ut och prata med sitt arbetsfolk och bli väl bekant med en och annan som kunde svara för sig och ge något av intresse för herremannen. Så fanns det betjänt, och kusk och innepigor och gårdsdräng som var mera fast anställda och hade födan på gården och åt i rum för sig själva.

ACC. N:R M. 15375:3.

En av gårdens ägare var en general Wrede (gården var i Wredesläkten i många år) denne general hade lejt en f.d soldat som lade stengärdesgårdar på gården. Det berättas om de två att de trivdes bra ihop så att generalen gick gärna ute och pratade med soldaten när denne arbetade med stenarna och det hände att när det blev middag stannade generalen kvar hos soldaten och åt med av hans matsäck ,men inte utan ersättning . När måltiden var slut fick soldaten en tredaler= 50 öre . Bra betalt alltså - en tredaler var ungefär en dagspenning i äldre tider .

Allt efter som de gamla kontrakten med gårdens underlydande bönder gick ut -- de var oftast skrivna på arrendatorns livstid -- upphörde detta system med dagsverke till huvudgården och arrendet betalades med reda pengar. Det är väl en 80 år sen det helt var slut med hoveriet . Det fanns två andra större gårdar i den här socknen nämligen Fredriksberg och Ljungarum och förhållandena var likartade där. Torpare och arrendebönder utförde arbetet på gården och en mindre arbetsstyrka var fast anställd som arbetade med det jämna dagliga arbetet . På Fredriksberg var det endast gårdsdrängen

hushållerskan och någon mer som hade maten på gården , de övriga fast anställda hade stat -- d.v.s bostad, bränsle, säd till bröd och säd till en gris som kunde slaktas till jul t.o.m. ärtör i lämplig ranson. Även här praktiserades den ordningen med höstgillen som en högtidlig avslutning på skördearbetet och då bjöds alla med som längre eller kortare tid arbetat med skörden.

På Mellby gård som i storlek var jämbördig med med de två förutnämnda Ljungarum och Fredriksberg var förhållandena likartade.

År 1858 och ett par år framåt byggde ägaren till Fredriksberg en ny gård som styckades ifrån Fredriksberg och Gården kallades Oscarsfarm , alltså nu 100 år gammal och som här inte kunde bli några torp med dagsverksskyldighet blev det en massa drängar som hade maten på gården . Kördrängar och ryktare och innepigor så blev det ett arbetarhushåll på 10 a 12 personer som åt gemensamt ^{åt} och herrskapet för sig själva. Detta system varade nog fram till åren närmast efter sekelskiftet , då statare och närboende som åt hemma utförde arbetet på gården . Dessa herremän och deras familjer hade inte mer umgänge med sitt arbetsfolk än som tidigare

nämnts och de utgjorde även på annat sätt en klass för sig själva

De umgicks med andra herremän , med prästen och kanske länsmannen
men högst sällan med de vanliga bönderna , det var allt en liten
klyfta mellan herremännen och bönderna i vanliga fall .

Sedan har vi de s.k. större bönderna , de som hade ett 1/4 dels
mantal eller något mer , och hade två par hästar på gården och en
15 a 20 fä kreatur och ett varierande antal svin .

På ett dylikt ställe var det vanligt med en dräng och en piga och
dessa levde i fullt samarbete med husbondefolket , de åt vid samma
bord och hade långa stycken allt gemensamt . Dock följde inte tjä-
narna med på bjudningar och familjehögtider och liggplatserna var
givetvis också skilda från varandra . Drängen eller om de nu var två
låg i en kammare som ofta inbets i uthusen kanske i nära grannskap
till häst eller kostallet där värmen från djuren också kunde vär-
ma upp den lilla drängkammaren . Pigan bodde vanligen i boningshu-
set i en kammare kanske i närheten av köket där värmen kunde
nä även pigkammaren . Pigan var också nära till hands att gå ut i
köket och reda till frukosten på morgnarna. Det var inte ovanligt

att om det fanns en ung dotter i familjen att pigan och dottern
logerade tillsammans i samma rum och det kunde också hända beträff
en son att han bodde hos drängen . Vad nu var och en gjorde så
körde drängen hästarna både vid vårbruket då han fick gå bak harve
och plog , fick köra gödsel och sprida den med handverktyg-grep--
och i riktigt äldre tider fick allt pigan eller pigorna hjälpa
till att lässa på gödseln på vagnen och även vara med om att sprida
den på åkern , detta senare mest i de fall då gödseln lades av
i små högar på åkern. Gällde det att hugga klöver och säd så fick
drängen gagna lien och pigan spre ut klövern eller binda upp säden
för hand . Husbonden på en dylik gård var också med med lie eller
annat verktyg och hade då extra hjälp till att följa sig ute på
åker och äng . Mjölknigen var i äldre tider helt kvinnornas sak
och i min barndom , under förra seklets sista del, skämdes vi pojkar
att lära oss att mjölka kor . Den inställningen till mjölkarbetet
försvann rätt snart vid sekelskiftet och nu är det som alla vet
helt omvänt i detta fall så nu mjölkar manfolken och det hör till
undantagen kvinnfolken har lärt den konsten . Mjölkmaskinen är

numera vanlig även på helt små hemman . Beträffande utfordring av djuren så kunde det hända på några ställen att kvinnorna fordrade korna men det var eljest helt vanligt att männen utförde detta arbete . Så var det även med svinen , dock var kvinnorna ofta de passade de små grisarna i deras späda ålder det liksom låg bättill för dem och de hade väl av medfödd vana god blick för var de små nassarna tålde och kunde se efter när det fattades dem något.

Att det ansetts mindre passande för en husbonde att köra med oxar eller tröska med plejel , *han far aldrig hört talas om* i så fall tröskade husbonde och dräng tillsammans på logen när det nu var bara en dräng , hade han två drängar lät han dem tröska tillsammans och skötte själv djuren eller körde bort och skötte gårdens ärenden e.t.c.

När det skulle slaktas på gården tillkallade man en byslaktare och ett par manfolk ~~xx~~ på gården hjälpte till att få grisen avlivad och styckad och sedan gick slaktaren hem . Det får tilläggas att grisen stökades inte i regel förr än fläsket vart svalt . Det kunde hända att far i huset fick hjälpa till få tarmarna sköljda och "Fjela korven " blodpölsan" och även kacka kött till korv och köttbullar. *Kött kvarn saknades*

och även stå till hands och krydda "pressyltan" som skulle läggas så nykokt och varm som möjligt. Beträffande skillnaden på arbete för män och kvinnor så är det klart att inte ställde man en kvinna till att gödsla ut i ladugården eller i svinhuset eller ens i hönshuset och ännu mindre att rensa "dasset" det vvar helt ett karlgöra. Gick det på tok med något djur så att det dog och skulle föras ut och grävas ner, det mest olustiga arbete som kan tänkas, så var det männen som fick utföra det. Att dra skinnet av ett sådant självdött djur var vämjeligt för vilken som helst och fick utföras av männen. Sotning var också männens göra ofta på order av kvinnfolken som först märkte dåligt drag i spisen. Någon sorts extra ersättning åt drängen för dyligt arbete var inte vanligt, då hellre när han någon längre tid fick utföra extra styft arbete, såsom dikning i vattendrag där han blev våt och smutsig och för övrigt slet hårt.

Vi hade allt ett par tre gårdar som var så stora att de hade tre drängar och ett par pigor och även där åt husbonde och arbetsfolk tillsammans fast beträffande arbetet blev det så att husbonden

var egangerad i allmänna uppdrag och höll sig borta från hemmet
 rätt ofta och drängarna fick utföra allt arbetet och fördela detta
 efter krafter och färdigheter .Gårdsdrängen fick ta ansvaret för
 att så för hand och utföra det som fordrade vana och skicklighet .
 Andre drängen kom därefter i värdighet och sist lilldrängen som
 körde de sämsta hästarna som var gamla och trygga av sig och så *fick*
han lättharva och trumla. Man satt vid vid bordet i nu uppräknad ord-
 ning och gårdsdrängen som satt närmast husbonden fick order om
 vad som skulle göras på gården och fick i sin tur ge befallning
 åt de andra . Det var mycket vanligt att husbonde och dräng tala-
 des vid om vad som var lämpligt att göra och träffade överenskom-
 melse om detta . Det var klokt på många vis , drängarna gick lätta-
 re till arbetet om de varit med att ordna det och motsatsen kunde
 inträffa om de liksom tvingades att utföra något som de just inte
 var inställda på . Det finns många fall där husbonden fått en bra ~~är~~
 dräng som han litade på att denne fick fria tyglar att ordna arbetet
 efter eget gottfinnande och så stannade dessa drängar ibland en
 hel livstid på ett och samma ställe och växte samman med gård och

och familj och levde med i dess sorger och glädjeämnen.

Vi och vårt var det vanliga talesättet när man yttrades sig om det ställe där man tjänade. Det är tydligt att vid sekelskiftet började dessa förhållanden som förut beskrivits att ändra sig så småningom . Att ha folk i maten har givetvis inte alldeles upphört men det blir allt mer vanligt att arbetare på lantbruk har sin betalning i reda pengar och får äta där de bor åtminstone morgon och kväll och så få middagen på gården.

Beträffande arbetstiden så steg man upp så tidigt att man hunnit äta frukost strax för 7 på morgonen. Kl 7 ryckte man ut till arbetet och fick kanske i bästa fall lite kaffe uppåt dagen och så middag kl 12 då det gavs en timmas middagsrast och så kväll kl 6. I riktigt äldre tider höll man på ännu längre på kvällen . På vinternarna då man tröskade med slaga-plejel- börjades arbetet redan kl 4 på morgonen , stannade upp vid frukosten och sen vidare ända till kvällen . Arbetstiden var lång och fritiden kort och förstöelserna små och förekom sällan . Givetvis hade man tillgång till läsning för den som hade håg för detta , men det var inte så vanligt precis.

Drängkamrarna var inga lämpliga uppfostringsställen när man tänker på hur drängarna där samlades hos varandra ,spelade kort och köpte hem en och annan liter brännvin som delades med påförd att man kände sig lössläppt och förde ett språk som inte lämpade sig för tryck eller att höras av barn , tjo och tjim kunde det bli så det hördes. Drängar och pigor kunde samlas och ha roligt med varandra och gå till närmaste dansbana och dansa och där jämnades umgänget ut med bondsöner och bonddöttrar och andra. Att de fick en och annan fridag är givet , tjänstehjonsstadgan föreskrev två auktionsdagar och två marknadsdagar fri under ett tjänsteår och det höll man stift på och det kunde allt ordnas fler fridagar enligt överenskommelse då det inte var särskilt bråttom . Var förhållandet gott mellan husbonde och tjänare så kunde man arbeta alldeles extra mycket i bråskande fall och få motsvarande frihet en annan gång . Några särskilda frikvällar har jag inte just hört talas om var brukligt att ge sin dräng eller piga , men som nämnts ordnades sådant enligt behov och efter träffad överenskommelse. Att man fick mat med sig när man skulle gå hem till sina föräldrar eller annorstädes har jag inte hört talas om.

Däremot var det vanligt att om man hade en dräng som skulle ut och fullgöra sin värnplikt fick denne med sig en ordentlig matsäck att ha till hands ute på "heden" . Kronan bestod dåligt med kosten och för att inte svälta eller magra för mycket fick man ha en reserv med sig till execisen . Husbönder -husmödrar - kunde talas vid om hur mycket man skulle ge drängen i matsäck för att det skulle bli någorlunda lika och således inte skapa missnöje hos en som fått mycket mindre än den annan. Det ville allt till en ordentlig smörbytta . bröd och ost, och ett stycke skinka som var rökt eller en fårbog även den rökt och saltad allt avsett att ta till när det sved i magen efter mat. Att man tillbringade en fri- dag på gården förekom nog inte - nog ville man ut och se något annat än det vanliga när man var fri.

Umgänge.

Har redan nämnt att på bondgårdarna med en eller två drängar var umgänget gott över lag och samhörigheten var påtaglig .

Tjänstefolket levde så in i den årliga rytmen så de kände sig som ett med gården och folket där . Det förekom en visskaplöpnig när det gällde att få fram arbetet så fort som möjligt.

ACC. N:R M. 15375 : /3.

En dräng t .ex. skändes på hela gårdens bekostnad om man blev efter med arbetet, sådden eller skörden , eller att få uttröskat allt uttryck för samhörighet . Naturligtvis gavs det fall när drängen eller pigan tog det hela drumligt och slött och frågade inte efter hur det gick eller när det blev utfört .

Att tjänarna och barnen på gården sa Du till varandra var alltid vanligt och dem emellan var just inte rangskillnaden något vidare .

Gent emot husbonden var man dock underdånig och kallade honom vid namn vid tilltal medan husbonden alltid sa Du till sin dräng.

Har redan talat om hur drängar och pigor bodde och kan tillägga att de visst fick sitta inne i dagligstugan på kvällarna och läsa tidningar och böcker och prata en stund innan det gick ut till sitt. Sina personliga tillhörigheter förvarade de vanligen i en klädhängare med lådor och fack och denna klädhängare ägde de själva och flyttade med sig till nästa tjänst. En koffert ingick också i drängens eller pigans bohag och i den lades ner skjortor och kragtyg m.m.

Vad som menas med "Folkastua" ? ja den förekom endast på de

större ställena -Gårdarna- där herremannen och hans familj levde helt för sig själva och allt tjänstefolket höll till i ett större rum där de åt och kanske satt på kvällarna innan de gick var och en till sitt. På första arket har jag nämnt "Gossastuan på Maglö det var Folkastuan egentligen men som den var på ett Gods blev det Gossastuan.

Vad nu gäller kosten -mathållningen -så varierade den kollosalt. På somliga ställen höll man gott kosthåll för dem alla och på sådana ställen fick man lätt folk anställt - d.v.s ett ställe som var känt för sitt goda kosthåll hade lätt för att få tjänstefolk för billigare betalning och de stannade också länge . Där det var sämre med kosthållet och man inte visade sin uppskattning av de arbetare man hade var det svårt att få anställt folk och det blev täta ombyten också . Det är klart att om familjen fick främ-
mad som skulle trakteras ordnades det med mat för dem på annat ställe än i den daglistugan där alla åt. Att ungdomskalas ordnades har allt varit brukligt i alla tider i vår ort och det är inte slut ännu som väl är . Det är ett livsvilkor att undomarna får ordna

samling i hemmet då vännerna åt och drack lekte och hade roligt.

^{hade}
Bondgårdarna ~~var~~ i regel så rymligt boningshus att det var plats

för en samling på 30 a 35 personer utan trängsel. När tjänste-

folket började uteslutas ifrån gårdens ungdomliga fester är
mycket svårt att angiva. Det alltmer florerande föreningslivet

som i mycket stor utsträckning ersatt festligheterna i hemmet

det började komma i gång före sekelskiftet . Godtemplarlogen här

bildades 1884. Missionsförsamlingen 1885 och andra föreningar

av ideel art har ju sedan kommit som på löpande band . Det finns

sportklubb, brottarklubb, pistolklubb, skytteförening, gymnastik-

förening, föreläsningförening hantverksförening, företagarföre-
ning fotbollslag . Allt har ju kommit det ena efter det andra.

Byalaget som är vår äldsta form av föreningsliv började upphöra

fast inte helt-vid enskiftets genomförande då var och en flyttade

ut och bebyggde sin hemmanslott hade byalaget ingen betydelse

utan bevarades som ett kärt minne vilket upplivades ett och annat

år då man kom samman för att träffa överenskommelse om försäljning

några stycken träd som växte på det gemensamma grustaget eller på

lertaget.

Logdanser har allt förekommit i äldre tider och dit kom både bondpojkar och bondflickor och drängar och pigor och någon sorts uppspaltning i klasser i det fallet förekom inte. Men nog är det länge sen det förekom någon logdans som jag hört talas om, det är kanske 50 år sen. Tror mig kunna säga att en hygglig bonddräng och dito piga som skötte sig väl, nyktert och trevligt var lika väl hållen som hemmabarnen på gården.

Härkomst

Från vilka slags hem kom tjänstefolket? Ja de kom från alla sorters hem där det inte fanns arbete för barnen hemma. Skolor var det ont om där man kunde få vidare utbildning efter folkskolans slut och det var endast de mest välsituerade som hade råd att sända sina barn till en Folkhögskola t.ex. Småbrukarnas barn fick ut och tjäna bönder för att försörja sig då de inte kunde få lönande arbete hemma hos far och mor. Med torparnas barn var det likadant, kanske i ännu högre grad de fick ofta ut innan folkskolan och konfirmationen var slut och tjäna som vaktepojkar eller barnpigor. Även barn från vanliga arbetarhem och från hantverkarhem kom till bönderna för att tjäna.

Lönen var ytterst liten i pengar räknat , men de fick ju mat

och något kläder och så lärde de sig arbete och ordning och så
gick det några år och dex kunde axla viktigare uppgifter.

Under mina år som tidningsreferent har jag intervjuat otaligt
många 70-åringar och 80-åringar och det är intresant att iakta
hur många många det är som sedan blivit egna jordbrukare hantver-
kare järnvägsfolk och allt möjligt som börjat som bonddrängar.

Att tjäna som bonddräng till dess man kunde bli sin egen jordbru-
kare är en mycket vanlig utvecklingsgång och ofta har man gift
sig med en flicka som också tjänat bönder. De har under tjänste-
åren lärt hela konsten båda två och kunnat sin sak innan de
började med eget jordbruk och har sedan lagt upp som välbeställda
människor och kunnat njuta ålden med ro och levat på folkpension
och ett litet sparat kapital . Dessa drängar och pigor som var
födda på ett litet jordbruk eller ett torp var de bästa man kunde
leja , de hade en smula vana inne redan hemifrån och den rätta in-
ställningen till arbetet och hushållningen . Jag har själv haft
tjänare vid jordbruk och vet vad jag talar om i detta fall.

Det kom också folk utifrån -rätt långväga ibland- som tog anställning vid lantbruken här. Men det var mest till de större gårdarna såsom Mellby gård och Oscarsfarm --Fredriksberg var ett ställe där man inte bytade tjänstefolk så ofta, många tjänade där ett helt liv. Men på de två förstnämnda gårdarna bytades det ägare ibland och ännu mer tjänstefolk. De kom från Västergötland från Småland och från Skåne från gårdarna neråt slätten. Det var gifta och ogifta. De levde som statare och flyttade rätt ofta. Somliga var komna i det läget att de flyttade från gården till Ålderdomshemmet där hela familjer fick inhysas och således bli socknen till last. Om man reste till utlandet ja visst förekom det också men därom har jag skrivit utförligt i frågan om emigration.

Gifta mellan en gårdsson och en piga eller mellan en dräng och en bonddotter? Ja det förekommer ju sådana fall i sentimentala gamla bygdehistorier, men kan jag inte erindra mig något sådant fall kanske ett vid närmare eftertanke, där dottern på en rätt stor bondgård, ett av de bästa jordbruken i socknen, där dottern gifte sig med drängen. Dottern hade så att säga hoppat över skaklarna

med skunkande aktier på äktenskapsmarknaden som följd, och hellre än att sedan gå ogift hela livet gifte hon sig med gårdens dräng som lyckte sig ha kommit bra till det . De stanna inte på gården utan skaffa sig ett lantbruk i annan socken . Ingen ansåg detta förnedrande på något sätt då de för övrigt var hederliga människor .

Vilka tilltalsord som användes mellan husbondefolk och tjänare?

Ja nog sa husbondefolket Du till sina tjänare och det ansågs naturligt och lika naturligt var att tjänaren använde namnet till till husbonden och husmodern . På gårdarna sa man allt patron och det fanns patroner som var mycket fjäskiga med hövligheten som de fordrade . En patron t.ex. som hade bränneri och brände brännvin och således köpte potatis av ortens bönder skickade hem en bonddräng som kom med ett lass potatis utan att ta emot potatisen därför att drängen satt och körde och höll tömmarna med höger hand och lyfte på mössan med vänster hand , så det var noga ibland.

Angående befallningar så var det som jag redan nämnt mellan en bonde och hans dräng vanligt att han gemensamt överlade om vad

som skulle uträttas och därvid var det inte ovanligt att drängens mening blev det bestämmande då den grundades på klokt omdöme och kunskap om förhållandena . På de större gårdarna fanns det en ladufogde eller en arbetande rättare-gårdsdräng och denne fick order av husbonden ^{om} och förmedlade den till det övriga folket . Visade det sig att ordern ^{var} vad felaktig på så sätt att det skulle bli till skada om den verkställdes , t.ex köra ut och hämta säd som var för våt att ta in fick den -ordern ändras och det utan några bestraffningar från husbondens sida. Bestraffningar har helt enkelt inte förekommit inom överskådlig tid . En bestraffning skulle haft för svåra konsekvenser i form av svårigheter att skaffa nytt folk . Att man på något ställe hade dåligt med kosten är ett faktum och det kunde bli lite väsen om det ibland , men det var på de större gårdarna, alls inte där man åt gemensamt -husbönder och tjänare. Gick någon av tjänsten så kunde han hämtas av fjärdingsmannen och det utan vidare och det har inträffat i något enstaka fall . En klok husbonde hämta inte en dräng som avvek . Att tvinga någon i tjänsten gav dålig valuta .